

Hogyan tároljuk digitális dokumentumainkat?

Az XML formátum története és szerepe a dokumentumok kezelésében

A könyvtárak számára az utóbbi évek legnagyobb változása a digitális dokumentumok felbukkanása volt. Először csak a katalógusokat érte el a „villamosítás”. A katalóguscédula adatait átnevezték bibliográfiai rekordnak, majd metaadatnak. A számítógépek növekvő kapacitásával a teljes dokumentum is sokszor gépre került, tovább növelve a nyilvántartás gondjait. Eddig ismeretlen adatelemekek leírására került sor (fájltípus, formátum, karakterkódolás, hordozó), és a hálózati publikációknak néha nem is látszik a vége a kapcsolódó oldalak sokasága miatt. Az eleje még úgy-ahogy megtalálható, csak időnként arrébb költözik a hálózaton.

Nemcsak a leíró adatok okoznak nehézséget. Az is kérdéses, hogyan tegyük a polcra, illetve a szerverre magát a dokumentumot. Tegyük mellé a megjelenítő szoftvert, pl. DOS alatt működő Wordöt? Vagy QuarkXpress-t, esetleg Corel Venturát? Vagy bízzunk benne, hogy az elkövetkezendő évtizedek szövegszerkesztői helyesen fogják megjeleníteni a művet? Az eddigi tapasztalat nem ad erre biztosítékot, főleg ha táblázat vagy lábjegyzet is található benne. Amennyiben az eredeti szerkesztőt eltesszük, az operációs rendszert is mellé kell tennünk, sőt ad abszurdum a számítógépet magát is.

A Gutenberg-projekt az első internetes „könyvtár”, vagyis hálózati szöveggyűjtemény, amely irodalmi műveket szolgáltat az interneten. A fenti megfontolások folytán eleinte a szövegekben kizárólag ASCII text formátumot használt, ami azt jelenti, hogy nem volt formázó utasítás a szövegben, csupán a betűk és a központozás kódjai, a szóköz és a soremelés. Az ily módon egyszerűsített eszközkészlet ugyan program- és gépfüggetlen, de kevés feladatot tud ellátni. Már az is hiányosság, hogy csak az angol nyelvben használt betűket ismeri, de a formázás teljes hiánya végképp nem elégíti ki a mai igényeket. A Gutenberg-projekt ma már feladta ezt a politikát, többféle formátumban szolgáltatnak, köztük az először használt egyszerű textben is.

Tudományos körökben már a '60-as évektől kezdve felmerültek a hosszabb távú szövegmegőrzés kérdései, el is készítették az első, ún. jelölőnyelveket. A gondolat lényege, hogy a kódolás (jelölés) teljes egészében átlátható legyen magából a szövegfájlból, ne igényeljen külön programot az értelmezés, vagyis függetlenné váljon a géptől és a programtól.

Az SGML

Az SGML a jelölőnyelvek őspanya, teljes neve: Structured Generalized Markup Language. A HTML és az XML is ebből származik. Szabványként 1986-ban fogadták el.

Nyílt szabvány, mindenki hozzáférhet, beépítheti alkalmazásaiba. közzétették az interneten is. Így tehát nem lehet monopolizálni magát a megoldást. Az SGML meghatározza a jelölés szintaxisát, de a jelölni kívánt elemeket szabadon határozhatjuk meg. Hasonló szerkezetű dokumentumok esetén azonos elemkészletet célszerű alkalmazni. Egy bizonyos dokumentumtípus leírására használt elemkészletet alkalmazásnak nevezzük. Például könyv esetében valószínűleg lesznek címek, fejezetek, míg életrajzi lexikonnál inkább személyek, születési, halálozási dátumok. A teljes alkalmazás voltaképpen több ennél, nemcsak az elemeket, hanem egymáshoz viszonyított helyzetüket is megadja (sorrend, egymásba ágyazás), valamint a választható értékeket, a megjelenítés mikéntjét.

Az SGML-t számítógépes nyelvészettel foglalkozó intézmények kezdeményezték. Igen alapos munkát végeztek. Fő szempontjuk az volt, hogy ne legyen információvesztés. A célt nagyon jól elérték, de olyan bonyolulttá vált a nyelv, hogy a programfejlesztés kicsit elakadt vagy legalábbis nagyon lelassult.

Három fő részből áll egy SGML dokumentum:

- DTD (Data Type Definition): az elemkészlet és az elemek struktúrája található benne leírva,
- maga az elemkészlettel jelölt szöveg,
- megjelenítő vagy stíluslap, amely a logikai elemekhez megjelenítést rendel. A stíluslap voltaképpen az átjáró a különböző programok felé. Ezért természetesen annyi kell belőle, ahány programon keresztül szeretnénk szemlélni művünket. A HTML és a PDF formátumok felé biztosítandó átjáróhoz szintén nyílt szabvány biztosít egyéges szintaxist.

Az elemek, amelyeket címkékkel látnak el, logikai részek. A megjelenítés kérdése szinte teljesen elválik ettől, azt a stíluslapon kell definiálni. Természetesen ez azt is jelenti, hogy több stíluslapot is lehet készíteni egy dokumentumhoz. Mindazonáltal nem lehetetlen, hogy jelölve legyen a tipográfia is, ha a felhasználó úgy dönt, hogy az fontos, például ha teljesen hűen szeretne tükrözni egy bizonyos kiadást.

Az SGML még nem a hálózat „gyermeké”. Értékes szövegek tudományos igényű feldolgozására tervezték, a hely- és időtakarékoság nem volt szempont. A '80-as évek végén az internet elindult világhódító útjára, és mint annyi más, a jelölőnyelv is megváltozott.

A HTML

1991-ben az SGML nyelv alapján készült egy DTD, egy alkalmazás, kifejezetten weblapok megjelenítésére. Kis részét használja csak az SGML lehetőségeinek, épp ezért könnyű rá programokat írni, ahogy ezt meg is tették: ezek a böngészők. A HTML tehát már nem teszi lehetővé a dokumentumok írói számára a jelölések ki-

egészítését, ezt a lehetőséget a W3C szervezete vállalta magára. (A W3C a Word Wide Web Consortium, központi helye az internetes szabványoknak.) Így válik lehetővé, hogy a HTML lapok és más internetes megoldások a világ különböző helyein elvileg azonosan működjenek (néha ugyan kisebb zökkenőkkel).

Az XML

1996-ban kezdtek tervezni, voltaképpen az SGML-t alakították át kifejezetten internetes célokra. Az XML kevesebb lehetőséget nyújt, mint az SGML, cserében viszont könnyebben kezelhető, programok írhatók hozzá, és nyers formában is olvasható.

Az XML mottója: egyszer felvisszük, sokféleképp felhasználjuk. Új perspektívákat nyit a dokumentumok tárolásában, megjelenítésében és az adatok cseréjében.

Az XML a HTML-hez hasonló elveken nyugvó jelölőnyelv, elsősorban a világhálón való információszállításra tervezték. Az információ minél akadálytalanabb cseréjét célozza. Az eltérés a HTML-től abban áll, hogy nem előre megadott elemekből válogatunk, hanem mi magunk találhatjuk ki az elemek neveit és egymáshoz viszonyított hierarchiáját, ennyiben azonos az SGML-lel. Bármilyen típusú dokumentum leírására alkalmas. A fent említett információcseréhez persze hozzátartozik a szerkezet és elemnevek közlése is (ami nem más, mint a DTD). Ami egységes és szabványban meghatározott, az a szintaxis.

A szabvány célkitűzései között szerepel, hogy világos és szemmel olvasható legyen a forrás, és hogy a dokumentumok könnyen elkészíthetők legyenek speciális szoftver eszközök nélkül is. Ennélfogva tulajdonképpen egy szövegszerkesztő is elég XML dokumentumok írásához, a különböző szerkesztő eszközök csak a munka megkönnyítését szolgálják. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nagyobb tömegű XML dokumentum szerkesztése nagyon nehézkes a formátumot támogató szerkesztő nélkül.

A fenti technológiák adják az alapját a különböző szakmákon belüli nemzetközi szabványoknak. Ezen szabványok tulajdonképpen alkalmazások, a szakmák megállapodnak közös elemkészlet használatában. Értelmüket az azonosság adja, még akkor is, ha esetleg nem tökéletesek. Az XML nyelv lett a nemzetközi szabványok legelterjedtebb nyelve az interneten. Mivel a felhasználó által bővíthető, a helyi specialitások is beleférnek, fő hogy legyen egy közös magja.

A felhasználás területeinek két fő iránya van: strukturált dokumentumok szerkesztése, beleértve képleteket, logikai ábrákat és azok platformfüggetlen tárolása, valamint információcsere az interneten, amikor a távoli együttműködő szoftverek közös munkáját teszi lehetővé az azonos szerkezet.

Néhány példa a felhasználásra:

- könyvlista, adatbázis-szerű felhasználás,
- technikai dokumentációk és más hierarchikus faszervezetbe rendezendő dokumentumok,
- információcsere webes alkalmazások (pl. hírportálok) között,
- több munkahely között elosztott adatbevitel, pl. jogi vagy más szakinformációk cseréje,
- szövegarchiválás,

- többnyelvű honlapok, gyakran változó adattartalommal bíró internetes oldalak,
- kottatárolás,
- matematikai képletek és tudományos webtartalom formázása,
- internetes oldalak hangsúlyozásának szabályozása.

Összefoglalva: az XML szabvány célja egy közös nyelv létrehozása és elfogadtatása, amelyet azután minden program érthet, sőt emberi szemmel olvasva is kibogozható belőle a lényeg. A címkekkel megjelölik általában:

- a logikai egységeket (pl. cím, fejezetek, mottó, dátum).
- az eltérő megjelenítést (pl. kiemelés, idézet, verssorok).

A megjelenítés esetében maga az XML nem a konkrét formát közli (pl. dőlt betű, középre, 11 pontos Times Roman), hanem csak azt, hogy valamilyen szempontból meg kell különböztetni a szövegrészt a környezetétől, és inkább ezt a szempontot tartalmazza a címke. Ha azt közli: ez egy cím, a címke neve olyasmi lesz, hogy title vagy head. A pontos megjelenítést a stíluslap adja, amiből viszont több is lehet a felhasználástól függően. És itt kiderül egy újabb lehetőség: az egyszer bekódolt szöveget sok más módon fel lehet használni, akár nyomtatásra is. Valójában olyan módokon is, amelyeket a készítés pillanatában még nem látunk. Az igazán gond nélküli felhasználás mégis akkor jön létre, ha előre látjuk legalább azt, milyen részeket kell majd megkülönböztetni.

Például a Magyar Elektronikus Könyvtár (<http://mek.oszk.hu>) XML szövegei tartalmazzák a címek, fejezetek, beékelte versek, jegyzetek címkéit, vagyis ezek a részek meg vannak jelölve a nyers szövegekben. Ezáltal alkalmassá válnak HTML, PDF, e-book kimenet gépi generálására, sőt a felolvasó programnak is megfelelnek. „aki” eszerint tud hangsúlyozni. De nem tartalmazzák azt az információt, hogy férfi vagy női hang mondja a közvetlen beszédben leírt részeket. Pedig a felolvasó programok tudnának váltani eszerint, ha nem is most, de a közeli jövőben.

Az SGML-hez hasonlóan összesen három részből áll egy dokumentum: az elemkészletet és azok egymáshoz való viszonyát meghatározó DTD, maga az XML fájl, amely a szöveget és jelöléseket egyben tartalmazza, és a megjelenítést előíró stíluslap. Nézzük sorban:

1. A DTD

A rövidítés feloldása: Data Type Definition. Felsorolja az elemeket, amelyeket majd használhatunk a jelölés során, megadja a nevüket, azon elemek neveit, amelyek beágyazhatóak a nyitó- és zárórész közé, hogy lehet-e benne közvetlenül szöveg, az előfordulást (egyszer és csak egyszer, többször, kötött vagy kötetlen sorrend).

Szerepelhetnek még az egyes elemekhez rendelt attribútumok is. Hogy egy tipikus példát említsünk, a type, (típus) a MEK-ben használt DTD-ben a „rész” (div) elemhez kapcsolódik, és így a rész hordozhat egy type=„chapter” kiegészítést. Tehát a fejezet kezdetét így jelöljük: <div type=„chapter”>. Természetesen más típus is lehetséges, a teljes lista a Függelékben látható.

A DTD lehet külön fájlban elhelyezve (külső DTD) vagy, ha rövidebb, szerepelhet az XML fájl elején (belső DTD), továbbá hiányozhat is, ami főleg egyszerűbb szerkezetek esetén szokásos, amikor ránézésre látszik, milyen elemek fordulnak elő.

2. Az XML fájl

Az XML fájl első része a fejléc, ebben alapinformációk vannak. Az előbb említett DTD létezése és helye (ha van) vagy maga a belső DTD, a karakterkód rendszer és az esetleges stíluslap helye itt van megadva. Itt található az ún. ENTITY-ket, amely beilleszthető, helyettesíthető részeket jelent. Külső DTD létezése mellett is lehetséges néhány elemre belső utasítás. Ekkor ezek felülírják a külső DTD utasításait. A szabály értelme az, hogy lehetséges egy konkrét dokumentum esetében, hogy néhány különleges, csak arra a dokumentumra jellemző helyzet áll elő.

A fejléc után jön maga a szöveg. Fontos szabály, hogy mindig kell lennie egy elemnek, amely az egészet körbefogja, ezt root elemnek is nevezhetjük. Az összes többi ebbe van beágyazva.

Láthatjuk, hogy az XML fájlban található a hivatkozás a DTD-re és a stíluslapra is, tehát elég egy-egy ezekből, ha hasonló szövegek gyűjteményéről van szó.

A jól formázott (well-formed) XML dokumentum szintaktikai hibáktól mentes, például minden nyitóelemhez tartozik zárórész, és nem kezdődik új elem, mielőtt a megnyitott le lenne zárva. Az érvényes (valid) XML dokumentum szerkezete megfelel a fejlécben megjelölt DTD-nek. Ha nincs DTD, természetesen nem lehet érvényességről beszélni.

3. A stíluslap

Az XML fájlokat az Internet Explorer 6.0-tól kezdve közvetlenül is megjeleníthetjük a böngészőben. Különbözni fog a kiírás formája aszerint, hogy van-e elérhető helyen stíluslap, ami kétféle lehet: CSS vagy XSL. Ha van stíluslap, és a fejlécben szerepel, akkor aszerint íródik ki a szöveg a képernyőre. Ezzel szemben ha ilyen nem érhető el, a böngésző a nyers XML fájlt írja ki, színezéssel segítve a címkék és a voltaképpen szöveg elkülönítését, valamint „+” és „-” jelekkel összecukható és kinyitható részekként ábrázolja az egymásba ágyazott logikai egységeket. A CSS a HTML lapok megjelenítésére már régóta használatos egyszerű megoldás, de korlátozottak a lehetőségei. Az XSL az XML szabványhoz tartozik, jóval több formázó utasítások soránál: megmondhatjuk, mely elemeket kívánunk kiírni és milyen sorrendben, közbeékelhetünk szöveget, feltételekhez köthetjük a megjelenítést, vagyis kereső funkciót is beépíthetünk.

Az XML távlati jelentősége

A digitális dokumentum elkészítése nem egyszerű folyamat, a főbb lépései ezek lehetnek:

1. Szkennelés, begépelés vagy fájlból beolvasás.
2. Mentés a munkaformátumba.
3. Karakter felismertetés (OCR).
4. Korrektúra.
5. Archív fájl és könyvtárszerkezet kialakítása.
6. Szolgáltatott formátumok kialakítása.
7. Metaadatok hozzáfűzése.
8. Elhelyezés a szolgáltató rendszerben.

Az XML vagy SGML dokumentumok elkészítése a teljes munkafolyamatnak csak egy része, az archíválásra szánt fájl készíthetjük el így. A stíluslap már módot ad a szolgáltatott formátum generálására is. Ha HTML oldalakat szeretnénk szolgáltatni, két lehetőségünk van: elhelyezzük a dokumentum mellé a stíluslapot, és rábizzuk a böngészőre, hogy összehozza őket. A kockázat az, hogy régebbi böngészők ezt nem teszik meg, valamint, hogy letöltésnél lemaradhat a stíluslap. Másik lehetőségként állandó HTML lapként ténylegesen generáltatunk belőle HTML oldalt vagy oldalakat, ezt az XML szerkesztőkkel lehet megtenni. Amennyiben más formátumokra van igény, pl. pdf vagy lit az e-book olvasók számára, azokhoz másféle stíluslap kell, és egyértelműen a fájl generálására van szükség. Minden megjelenítő szoftverhez külön stíluslap kell. Ha a jövőben újak jelennek meg, azokhoz ismét át kell írni a stíluslapot, de a szöveghez nem kell nyúlni.

A metaadatok és a szöveg maga egyaránt lehet XML-ben, illetve készülhet XML kimenet adatsere céljára. Egymáshoz való viszonyuk szerint tartalmazhatja a szöveg a metaadatokat is, vagy lehetnek külön fájlban valamely azonosítóval összefűzve a hozzájuk tartozó szöveggel.

A gépelés vagy szkennelés és a korrekció igen idő- és munkaigényes feladat, ezért indokolt az így feldolgozott szöveg programfüggetlen megőrzéséről gondoskodni. A gépi karakterfelismerés (OCR) soha nem tökéletes, és különösen nem az a régebbi szövegek esetében. Nagy tömegű digitalizálásnál, vagy ha az eredeti oldalkép is érdeklődésre tart számot, vegyes megoldást alkalmaznak: bevonják a szolgáltatásba a szkennelt képet és a felismertetett szöveget egyaránt; ez utóbbi a szavakra keresést és a tartalomjegyzés generálását teszi lehetővé. Ekkor kevésbé zavaró néhány betűhiba, mert a képre ránézve az emberi szem helyesen olvassa el az elmosódott szavakat.

Nemzetközi szabványok

Az XML formátum alkalmazása egy lépés az ún. „szemantikus web” felé. A fogalmon azt értik, hogy az internet kezelhetetlen adathalmazából a gépek által is értelmezhető szerkezet emelkedjen ki. Az XML-t a számítógépek tudják értelmezni, és az ilyen dokumentumok magukba foglalják saját leíró (meta-) adataikat is. Egy lépéssel továbbmenve ugyanezt a célt szolgálják a nemzetközi szabványok. Az XML szintaxisán kívül itt már az elemkészlet és a szerkezet is összehangolt. Az internetes források egységes jelölése (URI, URN, PURL) és a forrásleíró keretrendszer (RDF) szintén ebbe a vonulatba tartoznak. Elkezdődött a Webontológia nyelv (OWL) kidolgozása, amely további gépi analízist tesz lehetővé a források tartalma alapján. Nemcsak formátumkérdéseket tartalmaz, hanem közös szótárak kialakítását is jelenti egy-egy tudományterületen belül. Az OWL a számítógépek között még nagyobb együttműködést tesz lehetővé, mint az XML és az RDF. Az összetettebb rendszerek alapformátuma legtöbbször az XML.

A néhány leginkább elterjedt SGML/XML alapú nemzetközi szabvány szövegek kódolására:

Dublin Core (DC)

A leíró (meta-) adat szinten leginkább a Dublin Core szabványt alkalmazzák, az egyes rendszerekben esetenként kisebb kiegészítésekkel.

Text Encoding Initiative (TEI)

Szépirodalmi szövegek minél teljesebb tükrözésére készült az SGML felhasználásával. Igen szerteágazó, legtöbbször a TEI-Lite nevű alkészletét használják, amely jóval egyszerűbb, és a legtöbb célra megfelel.

Docbook

Erősen strukturált, tudományos, technikai munkák céljára fejlesztették ki. Itt nem annyira az utólagos feldolgozásról van szó, inkább az a cél, hogy azonos szerkezetben készüljenek összetartozó dokumentumok (pl. egy cég műszaki leírásai).

Open Ebook

Az e-book olvasók (pl. a Microsoft Reader) számára bemeneti formátumként szolgál. Elsősorban a modern szövegek feldolgozását és képernyőn való megjelenítését célozza. Amennyire csak lehet HTML kompatibilis, mert kioldozásakor már nagy mennyiségű szöveg volt a hálózaton HTML-ben.

Eprints.org

Tudományos cikkek, publikációk archívumainak szabványa. Ingyenes szoftvert fejlesztettek ki, amellyel elosztott rendszerű archívumokat kezelhetnek. Az Open Archive Initiative protokollját használja, és DC alapú a metaadatkezelése.

És végül egy magyar alkalmazás a TEI-Lite alapján

A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) részére készült, magyar nyelvű dokumentációval, a TEI-Lite elemkészletéből kiválogatva a MEK számára relevánsokat. A próza, vers, dráma és cikk DTD-jének elkülönítése nem technikai szükségszerűség, a feldolgozást végző emberek számára így áttekinthetőbb az elemek rendszere.

FORRÁSOK

A HTML leírása a Word Wide Web Consortium webhelyén belül: <http://www.w3.org/TR/html401/>

Az XML leírása a Word Wide Web Consortium webhelyén belül: <http://www.w3.org/xml/>

OWL: Web Ontology Language Overview <http://www.w3.org/TR/2004/REC-owl-features-20040210/>

DocBook.org: <http://www.docbook.org>

Text Encoding Initiative TEI Lite: <http://www.tei-c.org/Lite>

Open eBook Forum: <http://www.openebook.org>

EPrints.org – Self-Archiving and Open Access (OA) Eprint Archives <http://www.eprints.org/>

Az Open Archive Initiative : <http://www.openarchives.org>

DTD-k és metaadatkezelés a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <http://mek.oszk.hu/html/irattar/dtd.htm>, <http://www.dublincore.org>

Függelék

A szövegrészek típusainak listája a Magyar Elektronikus Könyvtár által használt DTD-ben.

Próza esetén:

Rész	PART
Fejezet	CHAPTER

Dráma esetén:

Felvonás	ACT
Szín	SCENE
Színpackkép	SETTING

Cikk esetén:

Ajánlás	RECOMMENDATION
Összefoglaló	ABSTRACT
Szakasz	PASSAGE
Irodalomjegyzék	BIBLIOGRAPHY

Minden dokumentumtípusnál:

Előszó	FOREWORD
Köszönetnyilvánítás	ACKNOWLEDGEMENTS
Tartalomjegyzék	CONTENTS
Lábjegyzet	FOOTNOTE
Széljegyzet	MARGINALIA
Függelék	APPENDIX
Glosszárrium	GLOSSARY
Végjegyzet	ENDNOTE
Életrajz	BIOGRAPHY
Utószó	AFTERWORD
Kolofon	COLOPHON
Névmutató	NAMEINDEX
Tárgymutató	SUBJECTINDEX
Index	INDEX

Tapolcai Ágnes

A CD-ROM-kiadás jövője – érvek és ellenérvek*

A Magyarországon kiadott CD-ROM-ok adatainak gyűjtését 1992-ben dr. Tószegi Zsuzsanna kezdte meg. A lista az első, 1990-ben megjelent lemezektől kezdve tartalmazza a kiadványok legfontosabb adatait. A *magyar CD-ROM-ok diszkográfia*, amelyet folyamatosan frissítünk, jelenleg a Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ szolgáltatásai között található.**. 2004 novemberében 2559 lemez és 360 fejlesztő, kiadó adatait tartalmazza a lista. Megjegyezném, hogy a kiadókat semmi sem kötelezi adatszolgáltatásra. Meglehetősen időigényes gyűjtőmunkával kutatjuk föl az újonnan megjelent lemezeket, és természetesen nem lehetünk biztosak benne, hogy a lista teljes. Külön köszönjük mindenkinek, aki adatokkal, kiegészítésekkel segítette a munkánkat, és a jövőben is örömmel vesszük észrevételeiket.

A diszkográfiáról rendszeresen olvasható elemzés Árkos Iván tollából, aki minden évben összeállít egy sok szempontú statisztikát a megjelent lemezekről, így adatokkal most nem terhelem a kedves olvasókat.

Mielőtt a CD-ROM-lemezek jövőjéről beszélnék, vessünk pillantást az elmúlt tizenöt év termésére. Az előadáshoz rendelkezésre álló rövid idő nem teszi lehetővé, hogy teljes képet alkossunk a meglehetősen színes palettáról, ezért inkább kiemelnék egy-két kiadót a teljesség igénye nélkül, inkább csak felvillantva a kínálat értékeit és sokszínűségét.

Elsőként a *Kossuth Kiadót* említem, amely az igényes tartalmat képviselte, de ma már nem foglalkozik ezzel a területtel. Számos témában adott ki lemezeket – mindig magas színvonalon.

Magyarország flórája és faunája címmel a Com-Com kiadóval közösen jelentetett meg egy sorozatot, amelyen a legújabb tudományos eredmények alapján – fotókkal, hangbejátásokkal, filmrészletekkel illusztrálva – mutatták be a hazai élővilágot. A lemezek többsége magyar és angol nyelvű.

Az *önálló nyelvtanulás* támogatására angol, német, olasz, francia szótárakat és nyelvkönyveket jelentetett meg.

A *természettudományok* közül a biológia, a fizika, a csillagászat és a földrajz terén készültek multimédia lemezeik. A kontinenseket bemutató CD-ROM-okat az azonos című könyvvel együtt vagy külön is megvásárolhatjuk a boltokban. Hasonló kombinált kiadvány az 1999-ben megjelent *Magyar Kódex* is, amelyet az Enciklo-

* Elhangzott az ISMERET – TUDÁS – INNOVÁCIÓ tudomány- és technikatörténeti konferencia „15 éves a hazai tudományos CD-ROM kiadás” című előadásorozatának keretében.

** <http://www.neumann-haz.hu/dizskog/>

pédia Humana Egyesülettel közösen adott ki. A lemez kiegészítő kép- és hanganyagokat tartalmaz, valamint keresési lehetőséget nyújt az olvasónak. A Kódex elnyerte a Szép Magyar Könyv '99 közönségdíjat és a Fitz József-díjat.

A kiadó sokszínű kínálatának jellemzésére néhány további cím: *Interaktív magyar nyelvtan, Antik irodalom, Aprófalva, Építőművészet Magyarországon, Jancsó, Kamramesék.*

Említettük az *Enciklopédia Humana Egyesületet*, amelynek munkásságát elsősorban a *művelődéstörténeti lemezek* kiadása fémjelzi. Legfontosabb alkotásuk a magyar történelmet öleli fel a honfoglalástól a XX. századig. A kilenc. korszak-konként csoportosított, gazdagon illusztrált lemez párhuzamosan több tudományterület segítségével mutatja be a tárgyalt kort. A szövegeket egyetemi tanárok és kutatók írták, akik nemcsak a tudományos hitelességre törekedtek, hanem a közérthetőség szempontját is szem előtt tartották.

Az egyesület az MTA Zenetudományi Intézetével közösen adta ki Tari Lujza *Magyarország nagy vitézségi* című könyvének elektronikus változatát. Kiadványaikat magas színvonalú tartalom, igényes illusztráció és ízléses grafika jellemzi.

Együttműködési készségüket dicséri, hogy nemcsak a Kossuth Kiadóval, hanem közgyűjteményekkel, elsősorban múzeumokkal is vállaltak közös feladatokat. Így született meg a *Vác város története* címet viselő lemez, amelyen – a *Tragor Ignác Múzeummal* közösen – Karcsú Antal Arzén nyomtatásban megjelent könyvét dolgozták föl. A közelmúltban elhunyt Legány Dezső emlékének szentelték *A magyar zene krónikája* címmel kiadott lemezt.

Több díjat nyertek, legutóbb a budai várat bemutató, magyar és angol változatban is megjelent lemezük aratott sikert: a kulturális örökség megőrzése kategóriában első helyezést ért el az idei eFestiválon.

Következőekben a *Profi-Média Manó-sorozatát* nézzük meg, amelynek különös értéke, hogy a kisiskolásoknak szánták, és a tartalmat – tanárok segítségével – az iskolai tananyagokhoz alakították. A játékos feladatok, a rajzos megjelenítés, a megoldások értékelésének lehetősége kitűnő eszköz a korosztály iskolai munkájának támogatásához.

A *Profi-tőri* első két lemeze a középiskolásoknak szól, az őskort és az ókort dolgozza föl, számos tesztfeladattal segítve a tudnivalók begyakorlását.

Különböző korosztályokhoz tartozó nyelvtanulók számára képes szótárakat és nyelvtanító programokat készítettek. Utóbb – *Lopva, angolul* címmel – egy bűnügyi történet keretében ágyazta a nyelvi leckéket. Három részből álló sorozatként több díjat nyert.

Ha CD-ROM-okról van szó, semmiképp nem hagyhatjuk ki az *Arcanum Adatbázis Kft.*-t, amely sok éve működik, és számos hiánypótló kiadvány megjelentése fűződik a nevéhez.

A kft. kitűnő kapcsolatokat tart fenn a könyvtárakkal és a levéltárakkal, ennek eredményeként nagy mennyiségű digitalizált dokumentum válhatott közkincsé. Az adatbázisba rendezett elektronikus változatokat szavas keresési lehetőség teszi jól használhatóvá. Munkássága elismeréséül Biszak Sándor, a vállalkozás vezetője 2004-ben életműdíjat kapott az eFestiválon.

Megemlíteném még a tízéves *Lapoda Multimédia* kiadványait. 2003-ban Hundedac díjat nyert az általuk fejlesztett multimédia-szerkesztő program, amelyet több iskolában is használnak. Ezzel a programmal készült a BKÁE Dísnövény-termesztési és Dendrológiai Tanszék több CD-ROM-lemeze is.

Ne feledkezzünk el az *OMIKK* lemezeiről sem, amelyek a tudomány legnagyobb alakjainak állítanak emléket. A dokumentumok nagy része a könyvtár tulajdonában volt, ezen kívül összegyűjtötték más intézmények kapcsolódó dokumentumait is, hogy minél teljesebb képet adhassanak az érintett személyiség munkásságáról.

Ha az internet és a CD-kiadás kapcsolatát vizsgáljuk, vessünk egy pillantást a www.egyszervolt.hu weboldalra. A gyermekeknek szánt oldalakon meséket, játékokat, dalokat találunk. A kiadó munkatársai úgy gondolták, hogy CD-ROM-on is megjelenítik a nagy érdeklődést kiváltó összeállítást, így is komoly sikert értek el. Az Enciklopédia Humana Egyesület pedig a korábban CD-n megjelent anyagokat dolgozza át internetre.

Végül engedjék meg, hogy pár szóban bemutassam a *Neumann-ház* off-line elektronikus kiadványait. Első lemezeinket, amelyek forrásgyűjtemények voltak, és az 1848-as forradalom és szabadságharc témakörével foglalkoztak, még 1998-ban adtuk ki. Egy évvel később két multimédia kiadványunk jelent meg. A *Budapest Museum – Múzeumi séták Budapesten* című lemez a 27 legnagyobb budapesti gyűjteményről készült, kedvesnáló bemutatón. A *Bibliotheca Hungarica – A magyar könyvtárak egy ezredév tükrében* című lemezen a XI. századi szerzetesi könyvtáraktól kezdve a jövő könyvtáráig mutatjuk be az intézmények történetét és legértékesebb dokumentumait. 2003-ban a *Digitális Irodalmi Akadémia* keretében jelent meg a *Kertész Imre* műveit felsorakoztató lemezünk. Jelenleg egy újabb kiadványon dolgozunk Kárpáti János professzor úrral, a zenetudomány szakértőjével.

Ahogy jeleztem is, ez a néhány információ csak kis szeletét mutatja be a hazai CD-ROM-kiadásnak. Említhetnénk még számos kiadót és kiadványt, jó és rossz példákat, igényesebb és kevésbé sikerült lemezeket egyaránt.

Inkább térjünk vissza a címben feltett kérdéshez, és vizsgáljunk meg néhány gondolatot a CD-ROM-kiadványok előnyeiről és hátrányairól, valamint jövőjéről. Az utóbbi években érezhetően visszaesett a CD-ROM-ok iránti kereslet. Sokan állítják, hogy lassan kiszorítja ezt a médiumot az internet vagy a DVD. Tény, hogy csökken a lemezek eladhatósága, aminek egyik oka az árakban kereshető. Egy multimédia-kiadvány jó esetben 5-6000 Ft körül mozog. (Az előállítási költség általában 8–12 millió forint, főleg ha több nyelvű tartalomról van szó.) Talán emiatt is gyakori a lemezek illegális másolása, és ez a kiadó forgalmát és lehetséges bevételeit jelentősen csökkenti.

Az olvasók egyre több internetes tartalomhoz férnek hozzá, amelyek talán aktuálisabbak, frissebbek, mint a statikus tartalommal rendelkező CD-ROM. Ugyanakkor a CD-ROM internetkapcsolat nélkül, off-line is megtekinthető, és jó eszköz az interaktív multimédia-anyagok, különösen tematikus összeállítások megjelenítésére vagy nagy mennyiségű adatházisok kezelésére. Általában sokoldalú, gyors keresési lehetőséget is találunk a lemezeken. A nagy mennyiségű adatok, képek

megjelenítése gyorsabb, mint az interneté, főleg, ha arra gondolunk, milyen sebességgel (és milyen költséggel!) jön át egy nagyobb kép a telefonvonalon. Talán a gyorsabb kapcsolatok terjedésével ez a helyzet némiképp változik.

Összességében elmondhatjuk, hogy a CD-ROM használata sok esetben olcsóbb és gyorsabb mint az interneté, viszont a rajta lévő tartalom aktualizálása már messze nem olyan egyszerű, mint a hálózati anyagoké, és előállítás is költségesebb. Szintén hátrány, hogy a lemezek kapacitása korlátozott, bár ezt a problémát a DVD már kiküszöböli. Az is igaz viszont, hogy egy DVD-t megtölteni adatokkal szintén nem olcsó multság, és a lejátszásukhoz szükséges meghajtó sem olyan elterjedt, mint a CD-olvasó használata.

Úgy gondolom, pár évig még használni fogjuk a CD-lemezeket, hacsak a technikai fejlődés következtében el nem tűnnek az olvasók, amelyekon lejátszhatjuk őket. Elsősorban az ismeretterjesztésben lehetne szerepük, bár tapasztalataink szerint az oktatásban nem terjedt el olyan mértékben a használatuk, mint ahogy megérdemelnék. Talán javít a helyzeten, hogy sok tanintézet kapott „digitális zsúrkocsit”, amely éppen a multimédia szemléltető eszközök és az internet használatát könnyítené az iskolai környezetben.

Adattárak, lexikonok, enciklopédiák kezelésére még mindig megfelelő hordozónak tűnik, bár a feldolgozandó információ tömeges növekedésével a DVD-k nagyobb kapacitása ezen a téren is kiszoríthatja a CD-ROM-okat.

Nehéz lenne megjósolni, meddig lesz még használatos a CD-ROM. Folytathatnánk még az érvek és ellenérvek felsorakoztatását, de valószínűleg a technika gyors fejlődése fog dönteni a sorsáról.

Bánkeszi Katalin

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
gondozásában megjelent a

Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék

negyedik, bővített és átdolgozott kiadása.

A tárgyszójegyzék egységes, kidolgozott terminológiát biztosít a neveléstudományi szakirodalom tartalmi feldolgozásához, valamint a magyar és idegen nyelvű adatbázisokban való információkereséshez.

A tárgyszójegyzék nemcsak a pedagógiai szakkönyvtárak munkáját támogatja, hanem oktatási anyagként is használható a könyvtárosképzésben.

A Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék megrendelhető az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumtól (1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.; Levelezési cím: 1363 Budapest, Pf.: 49.), illetve személyesen megvásárolható a könyvtárban (1055 Budapest, Honvéd u. 19.). Ára: 3000,- Ft.

A múzeumi könyvtárakról

(Egy szakfelügyelet első három évének tapasztalatai alapján)

A múzeumi könyvtárak felügyeletével – a muzeális intézményekre vonatkozó szakfelügyeletről szóló 20/1999. (XII. 26.) NKÖM rendeletnek megfelelően létrehozott országos testület tagjaként – kettőnket (dr. Püski Anikó vezető szakfelügyelőt és engem) bízott meg Rockenbauer Zoltán miniszter a 2000-tól 2003-ig tartó periódusra. (A megbízást a következő, 2007-ig tartó időszakra Hiller István miniszter írta alá 2004 augusztusában.) Mivel mind a ketten egy-egy múzeumi könyvtár aktív vezetőjeként láttunk a feladathoz, a terület ilyen jellegű átfogó megismerésének időszerűségét és szükségességét munkánk során saját bőrünkön tapasztalva, nagy lelkesedéssel és segítőkészséggel terveztük meg három évre szóló szakfelügyelői munkánkat.

Legfontosabb célunk az volt, hogy a szakfelügyeleti látogatások tapasztalatai alapján általános képet kapjunk és adhassunk a magyar szakkönyvtári rendszernek erről a szeletéről. Fő feladatunknak tartottuk felmérni a helyzetet, összegezni a sajátos helyzetből adódó előnyöket, vagy nehézségeket, közös érdekek alapján meghatározni a fejlesztés irányait és lehetőségeit. Úgy gondoltuk, ezek alapján segíthetjük a múzeumi könyvtárak munkáját, a fenntartók és a minket megbízó minisztérium figyelmét pedig ráirányíthatjuk azokra a tipikus vagy éppen különleges jegyekre, amelyek ezeknek a könyvtáraknak a működését jellemzik.

Tervünk szerint a legnagyobb, legjelentősebb múzeumok könyvtáraival kezdtük az ismerkedést, így először a megyeszékhelyeken, nagyobb városokban működő múzeumok könyvtárait látogattuk végig, és ezzel párhuzamosan tettünk látogatást a budapesti múzeumi könyvtárakban is. Az induláskor még úgy gondoltuk, hogy mindenhová ketten megyünk, de az első néhány hónap alatt kiderült, hogy ehhez a módszerhez túl kevés az idő. Felosztottuk hát magunk között Magyarországot területét, hogy hamarabb eredményre jussunk. Összeállítottunk egy olyan kérdőívet, amely a könyvtári munka minden területét átfogja, hogy azonos szempontok alapján, objektív adatokon nyugvó tapasztalati összeggel állíthassunk össze a múzeumi könyvtárakról a jelentéseket, amelyek természetesen intézményi specialitásokat is tartalmaznak, de lehetővé teszik az összehasonlítást is, általános képet szolgáltatva a területről.

Az így kialakult általános képet szeretném most átnyújtani a tisztelt olvasóknak, mert úgy gondolom, nem tanulság nélküli az eredmény, emellett pedig sokan talán nem is ismerik a hazai szakkönyvtári rendszer tagjainak valódi értékét, munkájuk szépségét és nehézségeit.

Az első, meghatározó különbséget a múzeumi könyvtárak gazdasági körülményeinek szempontjából (és nagyjából ez sok mindent el is dönt a működésükben)

a fenntartó, illetve gazdálkodása jelenti. A megyei és nagyobb városi múzeumok fenntartói a helyi önkormányzatok. Budapesten a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, néhány esetben a megfelelő szakminisztérium, esetleg alapítvány (az utóbbi időkben). Az önkormányzatoknál általában kevés (vannak megyék, ahol még annál is kevesebb) a pénz a múzeumok fenntartásához és működtetéséhez, ezért könnyen belátható, hogy ha egy-egy múzeum tevékenységét is a szűkésénél kisebb pénzüsszeggel tudja csak támogatni a fenntartó – a múzeum vezetésének legjobb indulata mellett is –, mennyi jut ebből a könyvtári gyűjtemény fejlesztésére. Budapesten azok a nagyobb múzeumi könyvtárak vannak ilyen szempontból előnyösebb helyzetben, amelyeknél a múzeumi gyűjtemény nagysága, illetve országos jelentősége miatt nagyobb a költségvetési támogatás, így a könyvtár működtetésére is több pénz jut. Igaz persze az is, hogy ezek a könyvtárak sokkal nagyobb olvasói réteget szolgálnak ki, országos szinten is ellátva a szakterület speciális igényei alapján hozzájuk fordulókat. Tapasztalataink azt mutatják, hogy néhány, nem a NKÖM-höz tartozó múzeum könyvtára jobban támogatott a saját szakminisztériuma által (pl. a Közlekedési Múzeum).

A könyvtári gyűjteményekről, amelyeknek nagysága rendkívül változatos képet mutat – néhány ezer darabos állománytól a több százczesig terjed –, akár helytörténeti, akár éppen különleges gyűjtőkori szempontok alapján alakultak is ki, csak a legjobbakat lehet elmondani. A megyeszékhelyeken a múzeumi könyvtárak gyűjteményének magva sok esetben egy-egy híres lokálpatrióta helyi gyűjtő magánkönyvtára, amelyet a múzeumnak adományozott, vagy a XIX. század második felében országsszerte megalakult régészeti, történelmi, természettudományi társulatok vagy egyenesen múzeumalapításra és fenntartásra létesült múzeumegyletek könyvtára. Ezek sokszor igazi ritkaságokat is rejtnek, az azóta tartó folyamatos és céltudatos gyűjtés eredményeként pedig a helytörténetnek, a terület néprajzának, régészeti irodalmának jelentős szakkönyvtárai. Növeli még az ilyen könyvtári gyűjteményeknek a jelentőségét az a tény, hogy az utóbbi években erőteljesen megnövekedett a felsőfokú képzésben résztvevők száma a nagyobb városokban, és a múzeumi könyvtárakban található és szakszerűen kezelt szakirodalom iránt ezzel megnőtt az olvasói igény. Másrészt a budapesti nagy múzeumok könyvtárai a Magyarországon található művészeti, természettudományos, technikai szakirodalomnak országos feladatkorú, nagyon jelentős, sokszor a legnagyobb és legrégebbi gyűjteményei. A múzeumi könyvtárak gyűjteményei egészében a magyar nemzeti örökségnek rendkívül fontos részét alkotják. Nagyobb juttatásokat igénylő terület, kétségtelenül többet érdemelne, mint amennyi jut rá.

A múzeumi könyvtárak legtöbbször a régi besorolás alapján „korlátozottan nyilvános” gyűjtemény, de ma már korlátozás nélkül – nagyon helyesen – mindenki hozzáférhet az ott őrzött egyedi dokumentumokhoz. Egyik múzeumi könyvtár munkatársa sem küld el egyetlen érdeklődőt sem, kutatók, közép- és felsőfokú tanulmányokat folytató diákok szinte korlátlanul használják ezeket a könyvtárakat az utóbbi években. Több múzeumi könyvtár is fontolgatja ezért, hogy kéri felvételét a „nyilvános könyvtárak” listájára, annak a reménynek is hangot adva, hogy ezzel nagyobb eséllyel vehetnek részt a pályázatokon. (Sajnos, ezt e sorok szerzője, az Iparművészeti Múzeum nyilvános könyvtárának vezetője nem tudja alátámasztani, mert az utóbbi két évben az NKA pályázati kiírásai megváltoztak, és az addigi „nyilvános könyvtárak” megnevezés kimaradt: a felhívás „nyilvános

közkönyvtárakra” és „országos szakkönyvtárakra” vonatkozott, így mi mint nyilvános szakkönyvtár kiutasítottunk a pályázók köréből.)

A múzeumi könyvtárakban a dolgozói létszám tekintetében nagy szélsőségek tapasztalhatók. A legtöbb vidéki múzeum könyvtárában egyetlen munkatárs látja el a feladatokat (de még a Múcsarnok könyvtárában is!). Gyakran ez az egyetlen könyvtáros nemcsak a könyvtári teendőkkel van megbízva, de a kiállítások rendezésével kapcsolatos közművelődési, közönségkapcsolati munkák végzésével is. Előfordul, hogy régész–muzeológus az egyetlen könyvtáros, amiből egyenesen következik egy sor, a könyvtár működése szempontjából előnytelen dolog. Van, illetve két évvel ezelőtt még volt, de egyre ritkább, hogy három fő a múzeumi könyvtár dolgozóinak létszáma, és van olyan budapesti múzeumi könyvtár is, ahol 8–13 munkatárs dolgozik (BTM, Természettudományi Múzeum, Szépművészeti Múzeum). A könyvtárosok többnyire középfokú könyvtárosi szakképzettséggel rendelkeznek, de a nagyobb állományok gondozását felsőfokú végzettségű szakemberek látják el. Többen tudományos fokozattal rendelkeznek, és van olyan könyvtár (BTM Központi Könyvtára) is, ahol egyszerre öt könyvtáros végzi PhD-tanulmányait.

A könyvtári nyilvántartások alapvetően szabályosak, a számítógépes nyilvántartásra való áttéréssel kapcsolatosan viszont – ami a múzeumok egyéb nyilvántartását is kötelezően érinti – a kép egyáltalán nem egységes. Minden múzeumi könyvtáros fontosnak tartja a számítógépes fejlesztést, szeretné a nyilvántartást és a feldolgozást ilyen módon végezni, ehhez azonban egyelőre nagyon sok helyen hiányzik mind a hardveres háttér, mind a megfelelő szoftver. 2001-ben voltam olyan vidéki nagy múzeum könyvtárában, ahol a számítógépes feldolgozást a könyvtáros egy otthonról bevitt, a fia által már kiselejtezett gépen kezdte meg, mert az „idők szavát” megértette, de más lehetősége nem volt a múzeum rossz anyagi körülményei miatt. Általában egy számítógépet találtunk a vidéki múzeumok könyvtáraiban (ez a jellemző), ezen próbálnak adatbázist építeni azzal a szoftverrel, amellyel éppen lehetőségük adódik. A skála rendkívül sokszínű, van ahol csak egyszerű szövegszerkesztőbe írják be a dokumentumok adatait, van, aki táblázatkezelővel dolgozik, és vannak, akiknek a múzeum beszerzett a környéken éppen elérhető könyvtári szoftverből. Szerencsésnek mondható a helyzet ott, ahol a megyei vagy városi könyvtár által is használt programmal rögzíti a múzeumi könyvtáros az adatokat, mert azok így beilleszthetők a nagyobb könyvtári adatbázisba, leőhellyel megjelölve, mint a megye, a város vagy a terület speciális helytörténeti–régészeti–néprajzi dokumentumainak gyűjteménye. A szakfelügyelet egyértelműen mindenhol ezt a módját szorgalmazza a helyi együttműködésnek, hiszen a fenntartó ennek finanszírozásával tudja legjobban segíteni egyszerre könyvtárakat és felhasználót (olvasót). Az is igaz viszont, hogy egységes szoftverrel és kapcsolattal – amit például a kulturális vezetés javasolhatna, illetve biztosíthatna – a múzeumi könyvtárak hálózatát lehetne kiépíteni, és ez a nemzeti vagyion ilyen jellegű egységes digitális katalógusát hozná létre. Ennek előnyeit nem kell túl sokat ecsetelni, hiszen egyértelmű. Minden múzeumi könyvtáros feltétel nélküli híve a retrospektív katalógus-konverciónak is. Vannak könyvtárak, ahol egészen előrehaladtak ezek a munkálatok, de mindenhol kérdésként merül fel, hogyan találhatnának forrást a feladat elvégzésére, mivel a múzeum nem tud erre munkaerőt (munkabért) biztosítani. Ez a kiskönyvtárakban az egyetlen

könyvtáros feladataiba nem illeszthető be, a nagy gyűjteményekben pedig a dokumentum mennyisége miatt nem végezhető el a könyvtárosok munkaidejében. Mindezek ellenére folynak a múzeumi könyvtárakban a visszamenőleges adatok digitalizálási munkálatai, csak külső, gyorsító segítség nélkül még nem látják az alagút végét a könyvtárosok. Létezik már több múzeumi honlap, (pl. Néprajzi Múzeum, Természettudományi Múzeum, Színháztörténeti Múzeum és Intézet) amelyről elérhető könyvtárának adatbázisa is, és ez akkor is nagyon jó hír, ha ezekben az állománynak csak töredéke szerepel. Előfordul, hogy a könyvtári számítógép tagja a múzeumi belső hálózatnak, így a múzeum munkatársai saját gépükről használhatják a katalógus már digitalizált részét. Gyakori, hogy a könyvtárban lévő számítógépen adott az internetelési lehetőség, így az olvasó lehetőségei kibővülnek a szabadon hozzáférhető adatbázisokban való tájékozódással.

A raktárak helyzete szinte mindenhol komoly gondot jelent, hamarosan betelnek vagy már be is teltek. Vannak múzeumi könyvtárak, ahol az egész múzeumi épület rekonstrukciója hozhat csak megoldást. Ez alól két üdítő kivétel mutatkozik, az egyik a néhány éve megépített Szépművészeti Múzeum, másik a most átadott Természettudományi Múzeum könyvtárának raktára. Több megyei múzeum könyvtári állománya a muzeológus munkatársak szobáiban kapott helyet. Pécsen például öt helyszínen, a város különböző épületeiben foglal helyet a könyvtári gyűjtemény, és ezek egységes kezelése nehézséggel jár.

A múzeumok vezetői mindenhol elégedettek a könyvtár munkájával, rendkívül fontosnak tartják a meglévő állományt és használhatóságát a kutatások és a múzeumban folyó tudományos munka háttéréként. A belső munkatársak számára a múzeumi könyvtárak teljes munkaidőben rendelkezésre állnak, a külső olvasók számára viszont meghatározott nyitva tartás van. Az olvasóforgalmi statisztikák egyértelműen azt támasztják alá, hogy növekszik az érdeklődés a múzeumi könyvtárakban lévő gyűjtemények iránt. A helytörténeti irodalom iránti igény növekedése a múzeumi könyvtárak állományának nagyobb igénybevételéhez vezetett, ez pedig amennyire örömteli, annyi gondot is hozott magával. Ezek a könyvtárak nincsenek felkészülve a nagyobb igénybevételre, ami főleg a külső (tehát nem múzeumi munkatársaktól kiinduló) olvasói réteg érdeklődését jelenti. Sok múzeumi könyvtárban egyáltalán nincs olvasóterem, ahol az egyedisége miatt kölcsönözhetetlen dokumentumok használatához le lehetne ültetni az olvasót, és nincs személyzet a helybenolvasás felügyeletéhez sem. Ha pedig fénymásolatot kér az olvasó, a legtöbbször egyetlen könyvtárosnak kell elvégezni a másolást stb.

Éppen ennek – az egyébként nagyon jó irányú – változásnak a fényében látszik szomorúnak, hogy a tervszerű állománygyarapítás vásárlás útján szinte lehetetlen több megyei múzeum könyvtárában. Néhány kötetet tudnak csak megvenni, a folyóiratok előfizetését már évek óta csökkenteniük kellett a pénzhiány miatt, sőt van, ahol a gyarapodásnak csak egyetlen forrása nem apadt ki, ez pedig a csere. Szerencsére szinte minden múzeumi könyvtár rendelkezik külföldi és magyar cserepartnerekkel, akik kiadványért kiadványt küldenek, így könyvesbolti forgalomba nem is kerülő jelentős szakkönyvekkel és folyóiratokkal járulnak hozzá a cserepartner állományának gyarapításához. A gyarapításnak ez a módja sem nélkülözi a gondokat, ugyanis a postaköltséget egyre nehezebb előteremteni. A múzeum a saját kiadványait – amelyeknek megjelentetése is nagy megterhelést jelent – szívesen küldi a könyvtára által a cserepartnereknek, de ez néha több évig áll, és

várja, hogy legyen pénz a postázáshoz. Az akadozó küldésre pedig a kapott kiadványok akadozó érkezése a válasz.

Úgy gondolom, munkánknek a tapasztalok összegzésén túl is vannak eredményei. A szakfelügyelet három éve alatt a minisztérium Múzeumi Főosztálya többször kérte véleményünket pénzüsszegek elosztásánál, így kapott néhány különösen rossz helyzetben lévő könyvtár közvetlen támogatást, illetve tapasztalataink alapján lehetett a legmegfelelőbb helyre irányítani a célzott segítséget. A Könyvtári Főosztály figyelmét is sikerült felkelteni a szakfelügyeleti látogatásokról készült beszámolókkal: 2004-ben onnan is kaptak anyagi segítséget múzeumi könyvtárak informatikai fejlesztésükhöz.

Végül, amit kivétel nélkül minden múzeumi könyvtáros szorgalmaz:

1. Szeretnék egy, a könyvtárosi munkára vonatkozó normarendszert.
2. A pályázatokon való részvételhez vagy speciális lehetőséget a múzeumi könyvtárak számára, vagy olyan pályázati kiírásokat, amelyek nem zárják ki cleve a jelentkezésüket. Nagyon szeretnék, ha megszűnne az a lehetetlen állapot, hogy a múzeumi pályázatokon könyvtárként ne legyen esélyük, a könyvtáriak között pedig múzeumi pályázóként legyenek esélytelenek. (Van persze néhány kivétel, amikor – főleg a több évvel ezelőtti NKA pályázatokon – múzeumi könyvtárak is nyerhetek például állománymegővásra, restauráltatásra.)
3. Szakmai együttműködési kört szeretnék kialakítani, hogy örömeiket és gondjaikat megoszthassák egymással, tapasztalataik megbeszélésével könnyíthessék maguk és egymás munkáját.

Ez utóbbinak máris vannak jó irányba mutató jelei. 2004. november 22-én a Nemzeti Múzeum Központi Régészeti Könyvtára szervezett szakmai találkozót a múzeumi könyvtárosok számára, amelyen részt vett a minisztérium egyik illetékese is; a szolnoki Damjanich Múzeum munkatársai pedig 2005 tavaszán szándékoznak összehívni egy országos tanácskozást, amelynek tervezett programja alapján talán többet profitálnak majd az ott elhangzó előadásokból és beszámolókból a résztvevők.

Tiszavári Eszter